

Vladimír Justl —

Holaniana

Vladimír Justl se v průběhu 60. let 20. století zasloužil nejen o mocné znovuvstoupení Vladimíra Holana do české literatury, ale i do širšího kulturního povědomí. Postupně prosadil k vydání jeho básnické sbírky a větší lyrickoepické skladby ze 40. a 50. let, které nemohly po roce 1948 vyjít: *Bez názvu*, *Mozartiana*, *Příběhy* (vše 1963), *Na postupu*, *Noc s Hamletem*, *Triolog* (vše 1964), *Bolest* (1965) a zároveň i básníkovu tvorbu z let šedesátých: *Na sotnách* (1968), *Asklépiovi kohouta* (1970). V té době rovněž edičně připravil několik antologií z básníkovy díla: *Noční hlídka srdce* (1963), *Ptala se tě...*, *Smrt a sen a slovo* (obě 1965). V letech 1965–1988 edičně koncipoval Sebrané spisy Vladimíra Holana (nakladatelství Odeon). Společně s Pavlem Chalupou pak stál i za jejich reeditovanou podobou, která od roku 1999 vychází v nakladatelství Paseka.

Předkládaný soubor studií tak mapuje více než padesátiletý neutuchající badatelský zájem Vladimíra Justla o básníkovu tvorbu a chce být důstojnou satisfakcí autorově mnohaleté a vytrvalé práci, jejíž plody (alespoň výběrově) nyní konečně vycházejí v knižní podobě. Jádro našeho výboru tvoří texty z 60. let, uveřejňované především na stránkách různých periodik či jako doslovy ve výběrech z básníkovy díla, v nichž Vladimír Justl jako první po roce 1948 podává zasvěcený komentář celé dotavadní Holanovy tvorby a zároveň i ucelenější pohled na proměnu Holanovy poetiky od jeho prvotiny přes přísnou metrickou stavebnost básníkových veršů z let třicátých (*Triumf smrti*, *Vanutí*, *Oblouk*, *Kameni*, *přicházíš...*) až k postupnému opouštění pevného metra a prozaizaci verše na prahu let čtyřicátých (počínaje sbírkou *Bez názvu*). Součástí souboru jsou i texty týkající se problematiky přednesu Holanovy poezie či básníkovy tvorby pro děti. Celek pak uzavírají autorovy studie z porevolučního období, jež svým široce syntetizujícím záběrem zaujmají přední místo v dosavadním holanovském bádání.

Vladimír Justl

Akropolis 2010

Vladimír Justl —

Holaniana

Edičně připravil Viktor Dobrev

CIP – Katalogizace v knize – Národní knihovna ČR

Justl, Vladimír

Holaniana / Vladimír Justl; edičně připravil Viktor Dobrev. – 1. vyd. – Praha: Akropolis, 2010. – 224 s.

ISBN 978-80-87310-12-0

ISBN 978-80-87310-19-9 (PDF)

ISBN 978-80-87310-20-5 (ePUB)

821.162.3-1 * 82.07 * 82-95 * (437.3)

– Holan, Vladimír, 1905–1980

– česká poezie – 20. stol.

– interpretace a přijetí literárního díla – 20. stol.

– literární kritika – Česko – 20. stol.

– studie

– texty

821.162.3.09 – Česká literatura (o ní) [11]

Vychází za laskavého přispění Ministerstva kultury ČR
a Nadace Český literární fond.

© Vladimír Justl, 2010

© Graphic Design Ondřej Fučík, 2010

© Cover Photo Miloň Novotný – dědicové, 2010

© All Photo all rights reserved!

© Filip Tomáš – Akropolis, 2010

ISBN 978-80-87310-12-0

ISBN 978-80-87310-19-9 (PDF)

ISBN 978-80-87310-20-5 (ePUB)

| —

Dialog s básníkem —

(Rozhovor sedmi nocí)

I

Je klidná noc z konce srpna 1962. Do otevřeného okna básníkovy pracovny doléhá zvuk vltavského jezu, kroky milenců a vzdálený ohlas města. Básník vypráví. Vzpomíná na své dětství.

„Narodil jsem se v Praze na Maninách 16. září 1905. Rostl tam tehdy ještě heřmánek. Jeho hořká vůně k nenávisti – to byla vůně mého dětství. Když mi bylo šest let, přestěhovali se rodiče do Podolí u Bělé pod Bezdězem. Často jsem chodil sám na Bezděz – o Máchovi jsem ovšem ještě nic nevěděl. Krajina však na mne velmi působila – borovice, písek a vichřice... Je to smutná krajina... Bydleli jsme naproti nádraží – i to zanechalo ve mně ohromný dojem. A pak prastarý augustiniánský klášter, kde mě páter Otto Rájek učil latině. Chtěl jsem být mnichem – hlavní zásluhu o to měl, ač to zní paradoxně, Alois Jirásek, především první díl Mezi proudy, který mne jako hochu fascinoval.“

Od roku 1919 chodil Vladimír Holan v Praze do gymnázia v Truhlářské ulici.

„Nerad vzpomínám na to, čím nás tam krmili. Samý pozitivismus, všechno jim bylo tak přímočaré, jasné. Byla to hrůza! Vždycky ve čtvrtek jsme měli deskriptivu. Už od pondělka jsem se té hodiny děsil. Matematika se ovšem nesnášela s verši, které mi tehdy otiskoval Josef Hora v Rudém právu. A tak jsem dělal z matematiky reparát. Navíc dráždilo moje zarytí čelo... Byl jsem rebel, sedal jsem v zadní lavici.“

Připomenul bych ještě krajinu dětství – neboť z čeho jiného žije básník? Bezděz a okolí, Máchův svět, romantika snu i skutečnosti, hrad zřícenina, historie a fantazie. Dobře se to shoduje s Vašimi verši.

„Nebylo lze zapomenout. O něco později jsem viděl, jak říjnový vítr rve listí lípy. Na Bezděz i na to listí napsal jsem několik špatných veršů a zničil je. To bylo dobré. Napsal jsem také několik románů a spálil je. To by-

lo dobré. Někdy v septimě jsem napsal předčasně knížku veršů Blouznivý vějíř. A to bylo špatné. Je to hřích mládí...”

Nedáme se svést autorovým slovem a uvěříme jeho očím.

Blouznivý vějíř (básník mu dnes říká Bláznivý vějíř) vyšel v prosinci 1926 v nákladu 750 výtisků, od té doby nebyl připomenut. A přece už zde tušíme příštího básníka – je to základní akord, bez něhož by autorův vývoj nebyl úplný.

Blouznivý vějíř má motto: „*Snivý kuřáku, který jsi bděl nad vášnivým / časem deštivých nocí podzimu, naslouchej dále stínům, / měním se v housle a loutny –*“ [Bagately, s. 10.] Řeklo by se: až příliš přesný autoportrét, platný s malými retušemi i dnes. Co přetrvalo beze změny, je láska k noci a k podzimu. Noc, podzim – doba a čas Františka Halase a Vladimíra Holana. Tehdy se ještě příští velcí přátelé neznali, vyrůstali však z atmosféry tolik si blízké. A skoro stejně uveřejnili i své prvotiny – Halasova *Sépie* je z roku 1927, jejímu autorovi je už šestadvacet let a má za sebou bohaté zkušenosti, především z Paříže, a spolupráci s časopisem *Pásmo*.

Blouznivý vějíř je útlá knížka. Přitom různorodá. Něco z dobové daně poetistické, něco až z ovzduší dekadentního symbolismu; a něco už z příštího Holana, ovšem nesmělé a v náznaku.

*Hrad Bezděz šuměl nad tvým chlapectvím a jivy drobných hájů
Šál světlé krajiny se vlnil neskonale doubravou*

[...]

*Byls dobrodružně smuten
Obrazy hvězdných adventů zmíraly bouří sněhovou
A vějíř večerní zavál tvůj hořký stín
Na konci světa v dobách vzdálených*

[Bagately, s. 41.]

A pak podzim. Potkáš jej na každém kroku – *Podzimní nálada, Konec léta, Čechy na podzim, Jeseň v opatství*. A jinde. Třeba v první z častých autobiografií. Jmenuje se *Básník*, její závěr patří jen podzimu:

*Padají deště do chvil podzimních a neuvidím nic
Než ústav pohřební spícího městečka a toho jenž se rozloučil
Z mých houslí chlapeckých dvě vzlétne smutných holubic
Zatímco podzim známý snáší se a v sen se pohroužil*

[Bagately, s. 36.]

Atmosféra, barva, vůně Holanova světa je dána už *Blouznivým vějířem*. Co v něm však není, jsou Holanovy základní otázky. Druhá sbírka se jmenuje *Triumf smrti*.

II

Proč Triumf smrti?

„*Nesl jsem na zádech zrcadlo a smrt si před ním upravovala tvář.*“ To je citát poněkud pozdější, z roku 1933. Z *Torza*, eseje o umění. [*Babyloniaca*, s. 77.] Z eseje, v němž jsou už všechny otázky Holanovy v zásadě položeny. Básnická cesta bude nadále vášnivým zápasem o jejich zodpovězení.

„*Takový zápas je nemyslitelný bez velké vnitřní odpovědnosti, tady není výmluv, tady centrem monologu samotářova je tvrdé a bezohledné vidění. [...] Bude-li pak požehnáno jeho svrchovanému duchu (který je vždy v nejniternějším kontaktu s duchem celé země), bude-li požehnáno jeho vsebepropadání –: vyčaruje snad a v život dotvoří tajemnou podstatu lidí, věci i zvířat, vztahy mezi viditelnem a neviditelnem, vztahy všech tajemných akordů [...] a to s tak zářivou plností, s tak zázračným shrnutím praelementů v neustále stoupající blaživou a darem jasnozření osvobozující a jednotící působnost – že bude smět předložit a podat dílo s nezměřitelným imprimatur lásky nebo hněvu uprostřed.*“ (Z válečné básnickovy přednášky o poezii [*Bagately*, s. 459].)

Lásky nebo hněvu uprostřed.

Vladimír Holan nezná střední cesty. Lásky a nenávisti jej také budou provázet po celý život. Neboť: „*Poezie svoluje s námi hovořit pod jedinou sice, ale neúprosnou podmínkou, že ji totiž milujeme. Neříkám to jen tak do větru: Bez lásky nic. Ani umřít nelze bez lásky.*“ Proto také jednou ze základních otázek, na které bude Vladimír Holan stále svým dílem odpovídat, je láska.

„*Nerozuměl nikdy dost dobře ruměným otázkám: ‚Miloval ji? Zahořel k ní láskou?‘... Miloval ji? Vždyť barva této blízkosti žádá si dalekého plátna; jdeme k němu po celý život!*“ [*Babyloniaca*, s. 73.] A odpověď? Připomenu alespoň dvě. První z *Lemurie*, tedy někdy z let 1934–1938: „*Láska, to je to! I sochy by poprvé vykročily...*“ [*Babyloniaca*, s. 142.] Druhá z *Terezy Planetové* z roku 1943:

*Nevíš, kde rajský pramen tryská,
teskníš a teskníš tam i tu
a stýská se ti, blaze stýská
a záhy potom šíleně.
A to je láska...*

[*Příběhy*, s. 72.]

Zní to prostě. Jako každá těžce vykoupená pravda.

Co předcházelo, byla složitá skutečnost. Básník ji dokázal dešifrovat. Vladimír Holan hledá složitosti. Obrazně to řekl sám v autobiografickém přirovnání v *Lemurii*, kde klade otázku: „Vnikla jsem trochu do básní Štěpánových, když mne napadlo, že nechal půdu ostatním a zajímá se o semena spadlá na skálu?“ [*Babyloniaca*, s. 132.] Jinými slovy: básník hledá složitou realitu – nebo: vidí realitu složitě, ve všech souvislostech a důsledcích. *Neutíká před ní*, podmaňuje si ji. Proto i jeho zbraně, jeho nástroj je složitější. Tímto složitě obrazným myšlením dostává se pak básník k podstatě skutečnosti, k jejímu jádru. Řeklo by se k holé skutečnosti, která vyslovena zní prostě.

Podstata a touha Holanova – celého tvůrčího procesu od prvopočátku až ke konečné realizaci veršem – je vyjádřena souslovím: *složitá prostota*. Už v *Torzu* čteme autobiografické přiznání: „*Hovořival málo o sobě. V řádu jeho prostoty a složitosti nalezl bys poznání, že je mnoho tvářnosti ve výkladu o vlastní bezelstnosti a navítě.*“ [*Babyloniaca*, s. 78.]

III

„Co jsem dělal po gymnáziu? Bylo to v roce 1926. Hledal jsem zoufale místo. Obrátil jsem se na Antonína Sovu, kterého jsem znal už jako student. Sova, kdysi ředitel Městské knihovny pražské, byl již v penzi. Poslal mne za jedním pánem na magistrát. Ještě dnes vidím červený běhoun v kanceláři, kde se mne onen pán zeptal: ‚Máte maturitu?‘ ‚Ano,‘ řekl jsem. ‚Tak si kupte montérky – v Praze VII je Bondyovka, která vyrábí auta, co čistí ulice, tam by vás jistě přijali, mohl byste zatím plést košťata.‘ Odešel jsem bez pozdravu. Pro Sovu to byla velká osobní urážka. Řekl mi tehdy: ‚Jsem už stár a básník dnes znamená hovno.‘ Pak jsem šel za Josefem Horou. Dal mi dva dopisy: jeden na známého na magistrátě, aby mě poslal někam do knihovny, a druhý do Penzijního ústavu. Já šel po smutných zkušenostech s magistrátem do Penzijního ústavu a byl jsem přijat. Trpěl jsem tam sedm let, až jsem byl dán do penze jako neschopný úředník. Uzavřel jsem se v samotě, byla to tvrdá klauzura. Samota je pro mne podmínkou práce. Moje izolace ovšem nikdy neznamenala izolaci od života, od lidských osudů, byla to izolace potřebná k práci.“

Úřednickou „kariéru“ opouští Vladimír Holan roku 1933. Rok předtím vychází *Vanutí*, sbírka, které si všímá F. X. Šalda. V polovině roku 1933 stává se Holan redaktorem uměleckého časopisu *Život*. Pět ročníků nese jeho jméno. Sbližuje se především s Josefem Čapkem, jenž je po dlouhá léta členem redakčního kruhu a hlavní postavou *Umělecké besedy*, která *Život* vydávala. Literární noviny psaly roku 1936: „Nové redakci se vskutku podařilo učiniti z *Života* revui, která nás okouzluje v jednotlivostech i jako celek a jež při své osobitosti může být srovnávána se vším, co má

Evropa sui generis znamenitého, aniž jde o odlika nebo o revui, která by soutěžila s vnějškovou okázalostí cizích časopisů.“

„Potom jsem redigoval Program D 40 E. F. Buriana a po válce krátce Borového knižnici Epilion.“

(Jak samozřejmě to zní! Jen pamětníci mohou ale dosvědčit, co to znamenalo *politicky* v letech 1939–1940 redigovat časopis divadla E. F. Buriana. Co to znamenalo *umělecky*, je vidět z čísel onoho ročníku zřetelně i dnes.)

A práce na antologii *Láska a smrt*?

„Tu jsme dělali s Františkem Halasem. Tahal jsem z knihovny plné tašky nejrůznějších souborů lidových písní. Dělali jsme to rádi. Výběr byl ovšem určován našimi ryze osobními zálibami pro vidění, metaforu, gesta, pro atmosféru vůbec, tu atmosféru, která svými nekonečně dojmajícími kouzly, svěžestí a bezprostředností jaksí sugeruje, že se všechno právě narodilo. Často kvůli jediné metafoře vybrali jsme píseň, která jinak je třeba nevýznačná.“

Lidová poezie působila i na Holanovu tvorbu. Vhodný příklad najdeme v *Tereze Planetové*. Vydání výboru *Láska a smrt* mělo ovšem i svůj význam politický. Vyšel v červnu 1938 a za války patřil k oněm vyhledávaným knihám, které posilovaly v těžkých dobách okupace. Však sám Vladimír Holan takto chápal práci na antologii. Nejlépe to dokazuje článek Několik slov k lidové poezii, který básník uveřejnil v Burianově Programu D 39:

„*Není to z únavy, že básník opouští na chvíli vášnivé křížení slov, předpovědi zatmění, odvádění říčních toků a listování v matrikách démonů, aby zabloudil do písní lidových.*

To, co ho sem vábí, jsou jen povrchnější, prostší a improvizovanější kouzla téhož vesmíru animistického, který v poezii umělé je spravován bohy velmi skutečnými a velmi přesnými, neboť taková aspoň je jejich krutost.

Je to dále také – po tolika zkouškách ohněm a vzduchem, jimiž mučil nevýslovné, až přece jen vyrazilo hlásek, jméno, slovo – i jakýsi návrat v grandiózní anonymát přírody, jejíž jazyk ruší němotu jen bezděčným zpěvem.

A je to ovšem starobylost a minulost. Neopakovatelná minulost... Jakou zázračnou atmosférou dovedli tenkrát obestřít a rozvést několik prostých motivů života! Jaké variability byla schopna jejich naivní imaginace! Jaký nadbytek touhy a úžasu to asi byl, že po staletích zbylo ještě i na nás! Jaké zemětřesení nebes, a tedy: jaká poezie!

Stačilo jí švihnout proutkem věru kouzelným, aby roztančila na našich svatbách, poutích, hřbitovech, v humoru furiantů, v čoudu vojny, ve stesku námluv, v řinčení řetězů a pout, v slavení zdejšího života stejně jako v zásvětě vábeném osudu rebelů – nesmrtelnost zcela jedinečnou, srovnáme-li ji s géniem jiných národů...

Stačil jí jeden mužský a jeden ženský svátek srdce, aby z toho udělala líbezná tílka básně, nesené na kostech rozkošných maličností...

Stačilo jí trochu místa, aby s ním bojovala o prostor, kde se dívky koupají ve smetaně obrazů, kde brotan a laskavec znamenají víc než nějaké re-kordní nonstoplety, kde opuštěnost nastavuje sukničky studu, kde se šenkují ve krvi nevěry, kde se perou plínky krátkých spojení a kde žárlivci jdou po stopách kramflíčků, s devaterým nožem msty v pěstí...

Ach, jako dnes... Jenomže dnes už nemůžeme říci například: Je to kraj světa! Svět vysouší moře zázračná a přeměňuje je v užitečná pole s takovou pílí, rychlostí, houževnatostí a velkým ex professo, že nebýt podvrátěného vlivu toho oceánu, bylo by všechno za několik desítek let pevninou. Pevninou s parcelami smrti...

Ale básník – byť dobře ví, že písňě zmizelé navždy s kolovratem nemo-hou provázet motocykl –, básník by viděl rád v lidové poezii i budoucno. Jsou v ní jisté druhy květin snad méně vábných, květin drsných, peprných, trpkých, štiplavých a hořkých, květin-křikavců zdánlivě odkvetlých, ale květin právě dnes bohatých na semena duchovní síly a přetrvání...

A pláče-li nějaký národ, ať už z radosti nebo ze zoufalství, je to také proto, aby taková semena lépe klíčila a zapouštěla kořínky... [Bagately, s. 446–447.]

Článek vyšel 11. května 1939...

V tytéž dny, kdy okupanti zakazují vydání *Zpěvu tříkrálového*, mohutné skladby, věnované památce mrtvých v Habeši, Španělsku a Číně; v tytéž dny, kdy proplul cenzurou *Sen*, první bojující jinotaj okupační, napsaný měsíc předtím; a konečně v tytéž dny, kdy psal Vladimír Holan jako několik jiných českých básníků verše pro sborník *Křik Koruny české*, vydaný roku 1940 v Paříži a později v New Yorku.

Když vyšlo Holanovo *Září 1938 (Odpověď Francii)* byla potlačena cenzurou, poprvé se četla až roku 1946 v souboru *Havraním brkem*, za války kolovala v opisech), znamenalo to pro nejednoho čtenáře a především pro kritiky otřes. Z básníka, kterého do té doby chápali a charakterizovali jako samotáře, výlučného autora, metafyzika, který destiluje realitu, komplikovaného vizionáře, jenž žije v sobě, vytržen ze světa, násilníka slova, jemuž se tak často vytýkaly jazykové schválnosti, se stal mluvčí národa. Soudce. Básník politik.

Jak tomu rozumět? Holan, přestože je typ v podstatě samotářský, žije jako umělec intenzivně okolním světem. Jeho „ostrov“ samoty je v místě, kde se sbíhají křížovatky světa. Holan básník tu prožívá okolní realitu. Třeba ji destiluje, znásilňuje, deformuje. Říká ji nově a jinak, jeho deformace jazyka – toť snaha o přesnější, tedy pravdivější, skutečnější, podstatnější výraz. Holan je násilník, který nutí slovo do nové podoby a nového významu, vrací mu také význam prvotný. Co však je důležité: Nikdy, ať šlo u Holana o sebeniternější vizi, o co nehlubší ponor do vlastního nitra nebo třeba i do nicoty, nikdy se nevzdálil realitě, vždy mu byla vý-

chozím a konečným bodem, mírou věcí. Ovšem – v té které době stupeň i viditelnost této reality byly jiné.

Rozhodující bylo, jak tento básník bude reagovat na realitu politickou, která svými důsledky zasáhne samo bytí národa. Je jen příznačné, že právě tento básník to byl, kdo promluvil jako jeden z prvních a kdo demaskoval skutečnost politicky, kdo viděl hrůzu doby pravdivěji než leckterý tehdejší politik. Tato skutečnost ovšem musela být viditelnější i v umělecké realizaci, šlo o obecně dané drama, proto i Holanův výraz je tu na první pohled srozumitelnější. Stejně tak byl vnímavější i čtenář, věděl, oč jde, umělecký záznam Holanův dodával ne látku samu, nýbrž její básnické vidění, obrazné vyslovení, její uměleckou transformaci.

Není tedy *Září 1938* odtrženo od dřívější Holanovy tvorby. Obraznost a umělecké postupy vůbec v těchto i v dalších politických verších jsou stejné jako v ostatní Holanově poezii, jen se změnou tématu přichází i nové využití těchto postupů, jejich jiné uspořádání.

Je ještě třeba říci, že politické téma se objevuje u Holana už dříve. Rok před cyklem *Září 1938* vychází pro autorův vývoj důležitá sbírka *Kamení, přicházíš...* (Předcházela ji lyrika *Oblouku*, vydaná roku 1934, a básně v próze *Kolury*, vycházející stejně jako lyrický soubor *Vanutí* roku 1932.) Jeden recenzent ji tehdy nazval čtvrttónová poezie. Říká to hodně. Je třeba jen zdůraznit, že právě zde (jako třeba v Halasově *Dokořán*, vycházejícím roku 1936) se čtou tyto básně: *Evropa 1936*, *Španělským dělníkům*, *Madrid...*

Září 1938 a všechno další není myslitelné bez předešlého Holana. Holanův vývoj – vítězství i prohry, hledání, bloudění i nacházení – má svůj smysl a řád, existuje jen jeden Vladimír Holan.

Čtvrtá noc

Je klidná noc z počátku září. Kampa spí, všude je ticho, jen světlo na básnickově stole svítí.

Co je poezie ?

„Rád bych užil rčení Picassova: ‚Kdybych věděl, co je umění, nikdy bych se tím netajil.‘ Poezie by měla být osvobozující. Pro mne je poezie univerzum, pramen všeho umění.

Jde o metaforické myšlení. Priorita myšlenky i citu si žádá stavebnost. Poezie nesnáší lacinou služebnost chvíle, je jí cizí vulgarizace. Jde o pevnostní hlídku.

Je to tajemství.

Měla by to být přesnost. Slavík nás opouští 1. září.“

V

Způsob básníkovy reakce z roku 1938 a 1939 se opakoval roku 1945 a 1946. Jenže místo bolesti *Havraního brka* přišlo díkuvzdání *Dokumentu*. Ty skladby jsou v dobré paměti: *Dík Sovětskému svazu*, *Panychida*, *Rudoarmějci* a sbírka *Tobě*. Básník reagoval opět bezprostředně. (A reagoval stejně i roku 1948: *List anglickým a americkým básníkům*.) Mezitím ovšem bylo šest těžkých let okupace. V bibliografii to znamená knihy *První testament*, *Záhřmotí*, *Chór*, *Terezka Planetová*, *Cesta mraku*. Tedy další příklon k epickým skladbám; k onomu specificky holanovskému útvaru – v moderní české poezii ojedinělému –, jehož nápověd' je už trojnásobně hlášená v *Triumfu smrti* (*Mladost; Neotvírej se, sezame...!*; *Zmizelá katedrála*). K cyklickým skladbám. (Zvláštní postavení mezi nimi má *Chór*, verše z podzimu 1939, psané na okraj Maeterlinckovy hry *Alladina* a *Palomid*, kterou inscenoval E. F. Burian; hlasatel jimi uváděl počátek a konec každého dějství.) I v lyrické knize *Záhřmotí* je prostřední oddíl cyklem: *Mozartiana*.

Žádá-li se vnější důkaz, zde je: doklad Holanova vztahu k hudbě; důkazy vnitřní jsou ve sváru disharmonie a harmonie, kakofonie a kalofonie jeho poezie (tedy zvukového nesouladu, nelibozvuku a souzvuku, libozvuku) a ve stálé spoluexistenci tradiční rýmované poezie metrické a volného, až prozaického verše. Podobně existuje u Holana vedle sebe nečekaný, rafinovaný rým a prostý, všední rým, často třeba gramatický. To proto, že pro Holana není rým jen záležitostí zvukovou, není to vnější ornament básně, ale něco, co zvýrazňuje její myšlenku, smysl. Funkce takového rýmu je pak různá podle tématu i tvaru básně. Stejně těsný vztah jako k hudbě má Holan k výtvarnému umění. Frekvence slov socha, obraz a mnohých jiných není v Holanových verších a prózách náhodná, vyvěrá ze systému jeho myšlení, z jeho obraznosti. Má-li i tu padnout alespoň jedno jméno jako doklad vztahu doloženého i vnějším způsobem, pak je to jméno Františka Tichého.

Rok 1945 příklon k epickému útvaru ještě zintenzivňuje, od roku 1948, kdy píše básník další velkou cyklickou skladbu *Návrat*, jsou básnické povídky, nebo, jak je autor sám nazývá, příběhy, dominantou jeho díla. *Zároveň a souběžně s nimi* vzniká ovšem další lyrika. Tedy *Záhřmotí*, v němž jsou některé verše už z roku 1937, řada rukopisných veršů z let 1939–1948, cyklus dalších *Mozartian* a dosud neuzavřené soubory *Bolest* a *Nokturnál*. O souběžnosti a prolínání obou těchto proudů nesvědčí jen data vzniku, nýbrž především vnitřní korelace, souvztažnosti, a zkonkrétnění lyriky, její co největší zatížení myšlenkou. O nejedné Holanově lyrické básni z té doby lze mluvit jako o miniaturním příběhu, i tu epické jádro je prvotní.

Proč tato tendence, proč sklon k epice? Holanova poezie je poezií vysokého napětí, je to rozhovor, věčná disputace: se světem, se smrtí, s lás-

kou, s osudem, s člověkem – skoro se chce říci mahenovsky s člověkem ve všech situacích. A se sebou samým.

Holanova poezie je plná dramatického napětí. Jak v lyrice, tak především v útvech epickolyrických. Jeho příběhy, počínaje *Terezkou Planetovou*, jsou svým způsobem tragická dramata. Drama je hledání. A je také řešení, nalézání.

V tomto smyslu je dramatem v Holanově poezii i *Září 1938*, *Zpěv tříkrálový*, *Sen*, dramatický je i základ *Odpovědi Francii*. Leč tu byla dramatická především sama realita, drama se odehrávalo už předem v životě čtenářově, dramatický byl tedy jeho prvotní přístup. Básník jej konkretizoval, vyslovoval.

Dramatičnost vyžaduje milovat i nenávidět. Příkladů je pro obojí v Holanově poezii dostatek. Holan ve svých verších nejednou hovoří o své lásce k matce, k otci (např. v básnickém příběhu *Prostě*), miluje prostého člověka, příkladů by tu bylo možno uvést desítky, stále nejkrásnější by však zůstala jeho láska k prostým sovětským vojákům, jak o ní hovoří především *Rudoarmějci*, ale i řada dalších veršů hlavně ve sbírce *Tobě*. Holan i vášnivě nenávidí. Příklady se zase samy nabízejí, soubor *Havraním brkem* a *Dokument*, tedy poezie politická, přinášejí dokladů dost a dost. Připomenul bych však nenávisť jinou. Budu citovat z Holanova vyznání z května 1946:

„[...] básník a umělec hodný toho jména proměňuje a znovu utváří tento svět, budiž to silou pokory, budiž to silou revolty, ale vždycky s jediným úsilím: osvobodit. Jak by takový básník, i jako člověk, který vášnivě nenávidí kamenná srdce buržoazie a který byl a je v ustavičné revoltě proti jejím zbabělým, protože pohodlným návykům a osobním zájmům a zájmečkům – jak by takový básník i jako člověk neprohrál konečně už jednou všechno to, na čem se táž nelitostná buržoazie kdysi dohodla, rozbit ty její stádatelské ctnosti, ten její břichatý pocit vlastnictví, z kterého téměř udělala už sám osud, plivajíc na vše, co zde je ještě zázračného a co zde otvírá prostor k dobrodružství?... Jak by tedy (vnitřně i navenek) netoužil básník změnit tvář tohoto sobeckého, bestiálního, katastrofického světa, změnit jej s jediným úsilím: dospět konečně ke člověku? Neboť miliony z nás nejsou dosud lidmi a já vidím příliš dobře jejich bolestná ústa, tu hladovou čáru hladu, bídy a zvířecího ponižení!“ [Bagately, Proč jsem se stal komunistou?, s. 466.]

A příklad druhý, lapidární a stejně výmluvný, z básnické skladby *Návrat*: „*Hrob obsažný od červeně až k šunce porfyru, hrob boháče, který si udělal popelník ze střešičku poezie.*“ (Celý řetěz této nenávisti poskytuje volné pokračování *Lemurie*, nazvané *Hadry, kosti, kůže...*, z něhož část byla publikována časopisecky roku 1945.)

Dramatičnost vyžaduje konkrétnost, přesnost. („Šlo a jde o samozřejmost, šlo a jde o přesnost. Žádné vulgarizování, budiž jakéhokoliv osudu,“ říká Vladimír Holan.) Kresby *Rudoarmějců* – volně příklad

nejznámější – jsou přesné. Holanova poezie touží být přesná. V záměru i ve výrazu. To ji nejednou vede – paradoxně – až k extrému: Je na první pohled nesrozumitelná. Holanův verš vyžaduje maximální soustředění, účast, spolupráci čtenáře. Zároveň ta touha a vůle vede až ke zkratkovitému vyjádření, k náznaku, k sentenci stručně a rozhodně formulované. Nejednou u jeho veršů – především u básní lyrických – třeba hovořit o poezii gnomické. A odtud už ovšem je jen krok k oné šifrované próze, jak ji dokládá především *Lemuria*.

Dramatičnost žádá vyhraněnost. Vladimír Holan je básník mezních polů – přitom však s vůlí po maximální objektivitě. Příkladů najdeme hojně především v Holanově poezii politické. Ta vyhraněnost má i svůj důsledek pro výraz, pro přesné vyjádření myšlenky, soudu, pro vytvoření obrazu. Holan se nevyhýbá drsnosti, neváhá čerpat z oblasti erotiky a sexu, těží z lidového slovníku. Všechno to nepřebírá básník ovšem mechanicky, přetvřuje realitu do obrazu. I obraz tu má svou specifickou podobu. Často je jím novotvar, archaismus, rusismus, technický výraz, slovo z argotu.

Holanova erotika je přímá, není tu přetvářky, je bez zábran. Někdy až děsí. Nepochybně je dost čtenářů, kterým tato přímost vadí. Stejný, jenže v opaku, je Holanův vztah k přírodě: náznak, zkratka... Náповěď, nedořečení. (Má to i formální důsledek: Holan maximálně využívá interpunkce, především tří teček.) Není tu výjimek. Souvisí to asi s tím, že Vladimír Holan má citlivý a neopotřebovaný smysl vidění pro věci nejběžnější, nejvšednější, codenní. Pravdy, kolem nichž většina chodí slepě nebo při nejlepším tápajíc. To je jeden z důsledků Holanovy „samoty“. A zároveň důkaz, že jeho „izolace“ neznamená odklon od života. Spíše naopak: přiložení sluchu k jeho tepu. Kdesi má Holan tuto autostylizaci: noční služba srdce. A jinde, sám to už připomněl: pevnostní hlídka. Obojí je možné jen *pro někoho*.

Odkud se tento nekonvenční vztah k člověku u básníka vzal? Především je to zkušenost z dětství – a potom z vlastního těžkého života, vystaveného prudkým zvratům a pohybům světa. Dětství v něm zanechalo nemsazatelné stopy, stále se vrací a znovu hlásí. Holanovou touhou je vidět svět jako v první chvíli. Tedy v prvním úžasu. (Zvláště patrné je to v jeho knížce dětských veršů *Bajaja*, kde už je tento pohled dán jejím určením; něco velmi podobného je i v dětských verších Halasových.) Odtud také smysl pro hru vůbec a hru slov zvláště. Básník rád cituje Goetha: „Hra slov je jaksi nevěsta a ženichem je duch.“

To vše vyžaduje další: pronikat za jevy, za jejich nedokonalost a nejistotu, až k podstatě prvního impulsu toho kterého jevu. Proto se Holan snaží pronikat za povrch věcí. Neopovrhne, pravda, krásou goblenu, ale vzrušuje jej nesmyslné předivo jeho rubu. A chce se v tomto předivu života vyznat. To znamená proniknout jeho tajemství.

Holan hledá skutečnou podobu, ne odlietek. V *Kolurách* napsal: „*Něco scházelo, i když už byl oblečen. Podobal se, avšak nic více!*“ [*Babyloniaca*,

s. 7.] Holan je: buď, anebo. Buď jistota – nebo pád. Není střední cesty. Je ovšem hledání... A je i bloudění.

„Nedovedu si představit básníka, který by nebyl rozdvojen,“ říká Vladimír Holan. Holanův svět je světem protikladů: věřím i nevěřím. Holan stále pochybuje. Hrozí se slov, která neznají svůj absolutní, naprostý protiklad, jakým je být a nebýt. Odtud i jeho časté vytváření vlastních opozit, dosud neexistujících slov s opačným významem.

Jsou ovšem jistoty, je jich však u Holana málo. Zná jen jednu bezpečně platnou: matka. Proto také s matkou vede Holan často monolog. Rozhovor s ní pak není dialog sváru, ale cudná láska.

V tomto rozpolcení Holan domýšlí a dovádí k meznímu bodu Máchu. Však si také z něho vybírá především báseň Těžkomyslnost a zdůrazňuje její závěr (aby jej ovšem dovedl opět k meznímu domyšlení): „Věčné nic! v tvůj já se vrhu klín.“ A ještě příklad pro lepší pochopení. Je z právě vzpomenuté úvahy o Máchovi: „Pokud se Máchova díla týče: smrt, která by byla samadruhá s básníkem, donosila a porodila by nesmrt, která chrání jeho dílo, v němž poznáváme své strasti a bědy vysloveny a vykoupěny, a tedy jaksi pomáhající.“ [Bagately, O K. H. Máchovi, s. 464.] Tato snaha po vyslovení protikladů není slovní schválností, nýbrž nutností, potřebou, zákonitým důsledkem. Básník hledá a objevuje mezní polohy, je i tady vyhraněný. A potom je to důsledek jeho všudypřítomné nejistoty: je – není. Ta se u něho projevuje v základních filozofických otázkách stejně jako v sebevednějších drobnostech, kde někdy nabývá až zvykové podoby, nezdá se být nutná, ale spíš automatizovaná nebo stylizovaná. Holanova nejistota v základních otázkách života je hybnou silou jeho umění. Bez ní by nebylo Holana básníka. Někdy vede Holanova vůle po protikladu až k tragickému paradoxu. Výmluvným příkladem je název bolestné a tragické skladby balady, příběhu *Óda na radost*. Situaci tu navíc komplikuje Holanovo pojetí radosti, která není trvalá, je skoro přelud. Připomenu rukopisnou báseň Ona:

*Slyším člověka, který se vyděšeně táže:
„Radosti, bylo ti u mne tak zle,
žeš nezůstala dýl než chvilenu?
Nemiloval jsem snad, byl jsem ti těsný,
překázelo ti dusno nočních božstev
a neměla jsi dost ticha,
protože se ve mně zrovna hádal
stříbrník se zlatníkem o diamant rozumu?“*

*A slyším, jak mu radost odpovídá:
„Ne, ne, ale já jsem nezadržitelná!“*

[Ale je hudba, Na postupu, s. 190.]

To nejsou zdaleka všechny znaky Holanovy poezie. Je to jen část složitěho světa *básníka myslitele*; umělce, jehož tajemství je nakonec prosté: *rozumět životu, pochopit člověka a jeho drama.*

VI

„Za okupace jsem žil ve Strašnicích, nastěhovali jsme se tam se ženou už roku 1934. Byla to mansarda, kuchyňka s pokojíkem. Rád na ně vzpomínám. Zůstali jsme tam do roku 1948.

Co byla pro mne okupace, řekl jsem s celou nenávisť v *Havraním brku*, leccos ukryl v *Cestě mraku*, která však stejně mohla vyjít až po válce, a naplno dopověděl v *Dokumentu*. Byla to bezmoc! Jen poskrovnu jsem se vídal s Halasem, který bydlel v Kouřimské ulici na Vinohradech, a s Horou. Jak jsme mohli žít? Nežili jsme.“

Za války kromě jedné z Vašich nejznámějších básní, *Terezky Planetové*, a několika básnických knih dalších vyšla i *Lemuria*, deník z let 1934–1938.

„V roce 1940. Byla to odvaha dr. Josefa Trägra, který musel osobně jednat s tehdejší cenzurou. I tak v knize seškrtala, co se dalo... O nové vydání nebyl po válce zájem, a tak jsem jednou původní rukopis spálil... Jak jen to bylo možné, ujížděli jsme za války z Prahy. Na Padrt, vísku v Brdech, do Chejště u Chlumce nad Cidlinou. Mám rád háje. Stále se v nich něco děje. Nemohu zapomenout na lelka kozodoje a na celou tu krajinu, jak jsem ji snad zachytil v básnickém příběhu *Martin z Orle, řečený Suchoruký*.

V létě 1945 jsme navštívili zase Padrt. V srpnu do této vesničky přijeli rudoarmějci. Moje žena umí trochu rusky, nebylo však nesnadné domluvit se. Pro mne to byl velký zážitek: setkání s prostými lidmi hrdiny. Po létech, v nichž jsme potkávali tolik nelidí. Snad jsem to řekl srozumitelně především v *Rudoarmějcích*.

Rusy jsem miloval už jako chlapec, poněvadž jsem doma slyšel, že jméno Vladimír mi dala matka ze sympatie k nim – narodil jsem se totiž v době rusko-japonské války. V roce 1945 mi šlo, jako mi jde dodnes, především o děti, stařeny a starce. Poděkoval jsem, že byli zachráněni...

Od roku 1948 žiji na Kampě. Čtrnáct dlouhých let... Leccos jsem zde napsal: uzavřel sbírku lyriky *Ale je hudba*, některé z těch veršů vyšly časopisecky nebo v Básnických almanaších Klubu čtenářů, doplnil starší cyklus *Mozartian* o nových třicet básní – obě ty řady vyjdou knižně pohromadě k Pražskému jaru 1963 –, napsal dětskou knížku *Bajaja*, která mne naučila dívat se na mnohé věci úplně jinak. V těchto letech vznikaly i mé příběhy, je jich právě deset: *Návrat, Prostě, Sbohem, Óda na radost, Nokturno, Pršelo, Zuzana v lázni, Martin z Orle, řečený Suchoruký, Smrt si jde pro básníka, Dopis*. Řada jich vyšla v časopisech nebo bibliofilsky. Hodně jsem tu také překládal, nedávno vyšla antologie z mých překladů, nazval jsem ji *Cestou*. Teď právě pracuji na dalších verších Vildracových,

před časem jsem dokončil překlad poémy arménského básníka z počátku tohoto století.“

Překládat začal Vladimír Holan v polovině třicátých let. Výbor z jeho překladů nazvaný *Cestou* je monumentálním dokladem této jeho tvůrčí práce a ojedinelou knihou v naší překladové literatuře vůbec. Dráha Holana překladatele, toť setkání s umělci nejrůznějších národů a století, setkání, která nejednou připravila básníkovi nekonečné noci tvůrčího zápasu. Holan překladatel je v tomto smyslu totožný s Holanem básníkem. Mučivá trýzeň, zoufalá vůle o postižení myšlenky v její přesné podobě, o níž hovoří např. v básni *Sbohem*, kde říká „*umění nemůže být jen záznam přibližnosti*“ [Příběhy, s. 147], stejně jako úporná cesta za konečným tvarem, neboť, jak stojí v *Terezce Planetové*, „*ze skici dál k dílu jde se po kolenou*“ [Příběhy, s. 62] – to je i pouť Holana překladatele. Poznáme to jak ve větších poémách – mám tu na mysli Rilka, Lermontova, Nizámího, Asejeva, La Fontaina, Słowackého, Lenaua –, tak v cyklech nebo menších básních Mickiewiczových, Ronsardových, ve verších Baudelaireových, Apollinaireových, v poezii Julese Superviella, u čínských básníků dynastie Sungské stejně jako ve staré černošské poezii, v celé té plejádě autorů, kterým dal Holan své velké mistrovství. Neboť Holan básník se nijak a ničím nedistancuje od Holana překladatele, koloběh Holanovy prudké a vášnivé krve cítíš i tu. Holanova překladatelská činnost, toť zápas dvou uměleckých individualit, v němž není poražených, protože je vítěz jen jeden: umělecké dílo.

„Z Prahy jsem v posledních letech odjížděl jen málo. Dokud žila maminka, býval jsem s ní ve Všenorech – napsal jsem tam řadu básní, několik básnických příběhů je také odtamtud.

Ještě k mé práci. Dokončuji právě větší poému, začal jsem na ní pracovat před mnoha léty. Jmenuje se *Noc s Hamletem* a je to můj hold géniu Shakespearovu, kterého považuji za největšího básníka všech dob. Rád bych, aby vyšla k 400. výročí jeho narození. Před dokončením je také větší skladba, která se jmenuje *Toskána*. A pokračuji ve sbírkách lyriky, prozatím nazvaných *Bolest* a *Nokturnál*...

Nevím, co bych ještě dodal. Snad to, že jsem rád, když moje světlo přivolává v noci sýčka. Usedá na dub, který je blízko mého okna, a volá mne. Kam?“

Nevím, zdá se však, že svádí básníka, aby opustil těsné stěny své pracovny a zadíval se dlouze do noci. Neboť hvězdám i lidem se po něm stýská...